

ГОРБАНЬ
Юрій Андрійович,
д-р іст. наук, професор,
голов. наук. співроб. ННСГБ НААН
(м. Київ)

**ПОСТАТЬ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ:
МІЖ НАУКОЮ І ПОЛІТИКОЮ**

Наука єдина – вона не має національних кордонів.
Це прекрасно знають вчені, але завжди треба це
повторювати широкій публіці.
Жорес Алфьоров,
лауреат Нобелівської премії.

Акцентується увага на результатах дослідження, які переконують, що всупереч неоднозначності позиції В.І. Вернадського стосовно ідеї українського національно-державного самовизначення, його внесок у становлення академічної науки в Україні, зокрема у заснування Української Академії наук, є незаперечним. В канву дослідження введені й деякі «незручні» факти з біографії вченого, як правило замовчувані з міркувань «патриотичної доцільності».

Акцентируется внимание на результатах исследования, убеждающих, что вопреки неоднозначности позиции В.И. Вернадского в вопросе идеи украинского национально-государственного самоопределения, его вклад в становление академической науки в Украине, в частности в основание Украинской Академии наук, является неопровержимым. В канву исследования включены некоторые «неудобные» факты из биографии ученого, как правило умалчиваемые по соображениям «патриотической целесообразности».

Emphasis is on the results of studies which demonstrate that despite the ambiguity concerning the position of V.I. Vernadsky idea of Ukrainian nation-self, his contribution to the academic science in Ukraine, Ukrainian Academy of Sciences, is undeniable. In outline research put some "inconvenient" facts from the biography of the scientist is usually muted, apparently for reasons of "patriotic expediency".

Учений-енциклопедист Володимир Іванович Вернадський (1863–1945) залишив безцінний творчий спадок у галузі природничих наук. Він також

небезпідставно вважається одним із найвидатніших істориків науки. Йому належить пріоритет в осмисленні науки як цілісного явища планетарного масштабу у поєднанні всіх її основоположних аспектів. Його методологічні дороговкази до досягнення глибин наукової думки залишаються актуальними й до сьогодні. Зокрема, не мають «терміну давності» настанови мислителя, узагальнююча суть яких зводиться до того, що в науці, в конкретних наукових пошуках завжди передчасно ставити остаточну крапку: наука, як і Всесвіт, безмежні.

Слідуючи такій настанові, зазначимо, що не тільки в науці загалом, а й у багатющому науковому доробку самого В.І.Вернадського все ще залишаються ідеї, думки, світоглядні принципи, які ще належить досягнути на основі сучасних методологічних підходів. Надто ж, якщо його наукову діяльність розглядати в органічному поєднанні з громадсько-політичною. До речі, переважно у такому поєднанні, до того ж у контексті української історії, вітчизняні дослідники пострадянського періоду й розглядають постать В.І.Вернадського. Йдеться, зокрема, про праці О.Апанович [1, 2], Булгакової Н. [3, 4], А.Загороднього, С.Волкова, О.Онищенко, В.Шестопалова [14], В.Даниленка [10], К.Ситника [21], В.Шендеровського [23] та ін.

Історіографічний аналіз праць названих авторів, як і деяких інших, дає підстави для узагальнюючого висновку: фактично на одному й тому ж самому фактичному матеріалі вибудовуються версії різного рівня об'єктивності й адекватності, передусім коли йдеться про громадсько-політичні погляди В. Вернадського, стосовно «українського питання» зокрема. Що, в принципі, й закономірно. Адже зі зміною суспільно значимих ідей трансформуються й світоглядні орієнтації дослідників, зазнають змін і парадигми політичного мислення. Урізноманітнюються оцінки одних і тих самих подій, а відповідно й оцінки історичних постатей, з ними пов'язаних. А ще – й до сьогодні даються взнаки синдром «патріотичної історіографії» (словосполучення, вживане свого часу щодо історіографії кінця XIX – початку XX ст.) – з одного боку, та пізніші імперативи «соціального замовлення» – з іншого боку. Тож і маємо немало

фактів, коли окремі автори з тих чи інших міркувань уникають «незручних фактів» з біографії вченого, інші ж безпідставно «приватизують» постать В. Вернадського.

Для сучасних російських авторів він однозначно «гениальный русский мыслитель». Оцінки українських дослідників пострадянського періоду дещо урізноманітнюються: від категоричного *лише* як «великий український вчений» [11, с. 69; 23, с. 28, 406], до «видатний український та російський природознавець, мінералог...» [12, с. 104], чи з певним зміщенням акцентів – «геніальний російський та український вчений» [14, с. 17]. Тоді як вітчизняні енциклопедії та довідники радянського періоду безальтернативно номінували В.Вернадського як «великого радянського (вітчизняного) вченого».

На наше переконання, «ділити» мислителя планетарного масштабу за принципом «лише як...», кладучи в основу такого поділу національні пріоритети, патріотичну чи класову доцільність, невірно в принципі. Надто ж, коли йдеться про постать вченого, якого правомірно вважати одночасно й російським, й українським, й радянським вченим. Для національно-патріотичного самоусвідомлення – будь-то українського чи російського, як на нашу думку, достатньо вагомим критерієм має бути те, що йдеться про видатного вченого, який зробив неоціненний вклад в науковий поступ, вимірюваний як українськими, так і російськими та загальнолюдськими масштабами. Потрібно також зважати й на те, що до сьогодні не вироблені усталені критерії, методологічні підходи, на основі яких мають вибудовуватися наукові національні біографічні словники, все ще суперечливо трактується поняття «вітчизняний» та похідні від нього тощо.

Отже, вважаємо неправомірним, коли в окремих публікаціях біографічного характеру постать В.Вернадського номінується лише як великого українського вченого. З ряду позицій такі твердження не узгоджується як з історичними реаліями, так і з концептуальними принципами наукової біографістики. Йдеться, передусім, про те, що поняття «вітчизняний вчений» (у даному випадку – український), на наше переконання, має визначатися не

тільки і не стільки за його етнічним походженням, місцем народження чи «шкалою виміру» патріотизму стосовно України, скільки тим, громадянином (підданим) якої держави був чи є той чи інший вчений, у наукових установах якої держави він працював чи працює, відповідно, інтелектуальний потенціал, добробут якої країни він збагачував чи збагачує своєю інтелектуальною працею.

Виходячи з таких критеріїв маємо визнати, що передусім В.І. Вернадський був російським вченим, оскільки до того, як він був запрошений до участі в організації Української Академії наук він уже 12 років був академіком Російської Академії наук. До того ж, офіційно мав російське громадянство (підданство). Ремствування, що в історію світової науки він безпідставно увійшов як «русский ученый-энциклопедист» [23, с. 28] мають в своїй основі більше емоцій, ніж реальних фактів.

Сам себе В. Вернадський ідентифікував як «росіянина по культурі і всьому укладу життя» [22, с. 56]. Так само вважав себе російським ученим, таким його сприймала й світова наукова громадськість. Навіть у той короткий період, коли В.І. Вернадський стояв на чолі Української Академії наук (УАН) (номінально – з листопада 1918 р. до квітня 1921 р., реально – з листопада 1918 р. до вересня 1919, оскільки після цього, за деяким виключенням, він знаходився поза межами України) В.Вернадський не полишав ані російського громадянства, ані членства в Російській Академії наук. В одній із статей автобіографічного характеру Володимир Іванович писав, що на пропозицію «зайнятися створенням Української Академії» він «поставив тоді умову, що я не буду громадянином українського гетьманства, а буду брати участь в культурній роботі в Україні як академік Російської Академії наук, як діловий експерт» [8, с. 286]. Ще раніше наголошував, що головування в Комісії зі створення наукових установ в Україні «взяв на себе тимчасово» [15, с. 22].

Красномовним є і той факт, що тривалий час проживаючи в Україні (на Полтавщині і в самій Полтаві), куди він переїхав з Петрограду після повалення Тимчасового уряду і встановлення в Росії влади більшовиків, В.Вернадський

залишався в рядах загальноросійської партії кадетів, більш того, членом її Центрального комітету. І лише наприкінці 1918 р., з обранням його Головою-президентом Української Академії наук, вийшов з рядів названої партії [8, с. 290]. Проте то був розрив не з ідеологічних, а з етичних міркувань. Свій вихід з партії він пояснював тим, що посада Голови-президента УАН (так до травня 1922 р. офіційно іменувалася посада керівника Академії) несумісна з партійною діяльністю.

Розглядаючи постать В. Вернадського в контексті української історії, ставимо за мету визначитися, яким був його безпосередній вклад у становлення академічної науки в Україні, яким було його ставлення до «українського питання» в широкому розумінні даного поняття. При цьому, в основу власних суджень кладемо один із визначальних принципів історичного пізнання – принцип пріоритету історичного факту.

Поза всяким сумнівом, Володимира Івановича Вернадського правомірно вважати й українським вченим, оскільки він стояв у витоків організації академічної науки в Україні, певний час очолював створену і за його безпосередньої участі Українську Академію наук. Хоча вважаємо емоційним перебільшенням твердження, що саме В. Вернадський «був засновником Української академії наук, університетів та інститутів [14, с. 21], що саме він створював Українську Академію наук у важких умовах громадянської війни [22, с. 53], зробив у доволі короткі терміни мрію багатьох поколінь освічених українців реальністю [4, с. 42]. Сам В. Вернадський значно коректніше оцінює свою роль у створенні УАН: «Мені випало на долю брати участь в заснуванні Української Академії наук» [8, с. 284]. Але ж, «брати участь» і «бути засновником» – поняття не тотожні.

Не заперечуючи його видатної ролі у створенні УАН, маємо віддавати належне й іншим видатним вченим, які разом з В. Вернадським стояли у витоків становлення академічної науки в Україні. Взяти хоча б Д. Багалія, М. Василенка, А. Кримського, інших вчених з числа перших 12 академіків УАН. Запрошуючи А. Кримського, до речі, за згодою з міністром освіти й

мистецтв в гетьманському уряді М. Василенком, до участі у створенні Академії, («щоб разом працювати над створенням Української Академії наук») В. Вернадський писав Агатангелу Юхимовичу: «...я прямо-таки втрачаю будь-яку надію влаштувати будь-що без Вас» [5, с. 4]. І у пізніших спогадах про період заснування УАН наголошує, що А.Кримський і Д. Багалій «відіграли провідну роль у нашій роботі» [8, с. 289].

Звичайно ж, зараховуючи В.Вернадського також і до пантеону видатних українських вчених маємо враховувати і його українське походження, а також той незаперечний факт, що майже все його життя, більшою чи меншою мірою, було пов'язане з Україною. Не менше підстав зараховувати його й до активних сподвижників української національної справи. Хоча, як побачимо далі, ставлення вченого до деяких складових українського національного руху було неоднозначним, суперечливим, надто ж щодо ідеї державного самовизначення.

Ще за часів перебування України у складі Російської імперії В. Вернадський активно відстоював право українців на національно-культурне самовизначення. Будучи членом партії конституційних демократів (кадетів), він приєднався до її лівого крила, яке відстоювало принцип надання національно-культурної автономії народам, що входили до складу імперії, за умови збереження територіальної і державно-політичної цілісності останньої. Українців, як найчисельнішого, після великоросів, етносу це стосувалося, на думку В. Вернадського, передусім. Свою позицію він відстоював і на офіційному рівні. Як член Державної Ради при імператорі, він, наприклад, виступив проти чергового законопроекту міністра внутрішніх справ П. Столипіна, яким українці і білоруси офіційно зачислялися до руських, тобто до єдиноруської нації. З приводу чого у одній із своїх публіцистичних статей В.Вернадський зауважив: «урядова політика цього періоду (йдеться про кінець першого десятиліття ХХ ст. – Ю.Г.) прагнула до визначеної мети – досягти повного злиття українців з панівною нацією» [6, с. 221].

У тій же публікації, відстоюючи право українців на етнічно-культурну емансипацію, протестуючи проти асиміляторських зусиль влади,

В. Вернадський переконував, що «українська народність *оформлялася* у виразно окреслену етнографічну індивідуальність із національною свідомістю, завдяки чому зусилля близьких і далеких родичів перетворити її на простий етнографічний матеріал для пануючої народності залишалися і залишаються безуспішними» [6, с. 212]. Проте, як і раніше, він не мислив Україну у правосуб'єктному статусі політично незалежної держави. Доречно зауважити при цьому, що й лідери найвпливовіших українських політичних партій соціал-демократичного, національно-демократичного та ліберального спрямування, за незначним винятком, до кінця 1917 – початку 1918 років продовжували розглядати Україну у статусі суб'єкта федерації демократичної Росії. Щоправда, якщо останні в подальшому кардинально поміняли свою позицію на користь української державності, то В. Вернадський фактично залишився прихильником багатонаціональної централізованої держави, дещо ситуаційно трансформуючи свої погляди в залежності від політичної кон'юнктури. Зокрема, амбівалентний підхід до проблеми української державності знайшов відображення і в його баченні концептуальних засад творення академічної науки в Україні, Української Академії наук передусім.

В. Вернадський скептично поставився до Центральної Ради, зокрема до її зусиль домогтися реальної автономії України. На його переконання, Україна мала залишатися у складі демократичної федеративної Росії, наголошуючи при цьому, що остання повинна враховувати українські інтереси. «Українські інтереси» він трактував як право українців мати національно-культурну автономію, відстоювати таке право в межах демократичної Росії. Основу великої, неподільної Росії він бачив у російсько-українській єдності. Ще з більшою виразністю така позиція В. Вернадського проявилася під час денікінської окупації України, про що буде сказано далі.

Тож вважаємо перебільшенням говорити про «активну громадсько-політичну позицію вченого» [4, с. 38, 42; 23, с. 32] у відносно короткий період його перебування в Україні. Визначення «аполітичність», вважаємо, більш адекватно відображає позицію В. Вернадського щодо політичних режимів, які

калейдоскопічно змінювалися в Україні у той час – від Центральної Ради до більшовиків. Активною залишалася, хіба що, його участь в діяльності партії кадетів, членом ЦК якої він залишався, як уже зазначалося, до листопада 1918 р.

Інша річ – науково-організаційна діяльність В. Вернадського, пов'язана зі становленням і першими кроками Української Академії наук та інших наукових і культурно-освітніх інституцій. Його діяльність на цьому поприщі назавжди залишиться в історії української науки.

З літа 1917 р. В. Вернадський обійняв посаду товариша (заступника) міністра народної освіти у Тимчасовому уряді Росії. Саме на цій посаді він вперше безпосередньо прилучився до урядової ідеї створення в Україні Академії наук. Щоправда, тоді вона не мислилася як національна інституція. Її створення розглядалося в контексті децентралізації наукової роботи в Росії, у складі якої бачилася й Україна. Йшлося про створення *регіональних* Академій наук, крім Петрограда – у Москві, в Сибіру, на Кавказі (Грузія) та в Україні. Саме у такому контексті розглядав урядовий проект й В. Вернадський, ще конкретніше – під кутом зору консолідації наукових сил нової, демократичної Росії. При цьому він посилався на досвід інших країн, зокрема Франції та Німеччини, які на той час мали уже по декілька академій наук.

Слід нагадати, що урядовий намір створити в Україні Академію наук з'явився уже після того, як чотирма місяцями раніше (на початку квітня 1917 р.) створити Академію наук в Україні запропонувало очолюване М. Грушевським Українське наукове товариство в Києві. Тоді йшлося про створення Академії як *національної* наукової установи. Проте реалізація тієї ідеї, як і згадуваного пізнішого урядового проекту, за тих умов політичної невизначеності виявилася нездійсненною.

Ідея створення Академії наук України як національного наукового центру набула конкретної організаційної визначеності майже відразу після встановлення в Україні політичного режиму гетьмана П. Скоропадського. Підтриманий гетьманом, за справу створення Академії безпосередньо взявся

професор-історик М.П. Василенко, який в уряді Української Держави обіймав посаду міністра освіти й мистецтв. З перших же кроків втілення даної ідеї в дійсність, М. Василенко запрошує В. Вернадського прилучитися до організації Академії. Вперше таку пропозицію у конкретній постановці питання В. Вернадський отримав під час його перебування в Києві на з'їзді партії конституційних демократів на початку травня 1918 р. Конкретно йшлося про те, щоб В.І. Вернадський очолив Комісію для розробки концепції створення й діяльності Української Академії наук та вироблення відповідних законопроектів. Позитивна відповідь від академіка надійшла невдовзі уже з Полтави, де на той час проживав В. Вернадський.

Тандем М. Василенко – В. Вернадський, якому належала визначальна роль у постанові Української Академії наук був аж ніяк не випадковим. По-перше, обидва були ідейними одностайними, перебуваючи в рядах партії конституційних демократів ще з часів царської Росії. По-друге, вони пліч-о-пліч співпрацювали в Тимчасовому уряді як заступники міністра народної освіти, зокрема, були причетні до роботи урядової Комісії, яка розробляла проект створення регіональних академій наук, в Україні у тому числі. По-третє, не сприйнявши владу Центральної Ради, В. Вернадський прихильно поставився до гетьманату П. Скоропадського. Як ученому, йому імпонували освіченість членів уряду Української Держави, помірковане ставлення її керівника до Росії, громадянином якої, нагадаємо, В.Вернадський залишався. Навіть той факт, що П. Скоропадський дозволив проведення з'їзду партії кадетів на території України відіграло свою роль у визначенні позиції вченого на користь пропозиції М. Василенка.

Проте ставлення В. Вернадського до «українського питання» і надалі залишалось суперечливим. У листі-відповіді М. Василенку В. Вернадський пише: «Якщо Ви не передумали – я погоджуюсь взяти на себе тимчасово головування в Комісії з наукових установ й вищих навчальних закладів: причому вироблення законопроекту з організації національної Української Академії наук повинна бути одним із чергових завдань комісії». В. Вернадський

не тільки погоджується взяти участь в роботі названої Комісії (хоча й із застереженням – «тимчасово»), але тут же й викладає своє концептуальне бачення суті та завдань майбутньої Академії як національної наукової установи. На першому місці, зазначає вчений, передусім повинне бути створене відділення української мови, літератури й історії, а також відділи інститутів, пов'язані з практично важливими для держави інтересами, з вивченням виробничих сил країни. Майбутню Академію він бачив як «зібрання державних наукових закладів: бібліотека, архів, геологічна чи географічна карта, національні музеї, інститути для дослідних і гуманітарних наук» [15, с. 22]. Особливо наголошував на максимально можливій свободі Академії в заснуванні таких закладів – в залежності від наявності наукових сил та достатніх матеріальних засобів.

Здавалося б, визнаючи майбутню Академію наук в Україні як *національну* наукову установу (на відміну від регіонального наукового центру, якою її свого часу хотів бачити Тимчасовий уряд Росії), пов'язуючи її завдання з «державними інтересами», ставлячи на перший план академічні інституції, які мали захищати й розвивати національні устої української державності, В. Вернадський став на ґрунт відстоювання національних інтересів українців в їх широкому розумінні – від національно-культурного до державно-політичного самовизначення. Принаймні у промові, присвяченій початку роботи Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН, він переконливо наголошував, що «новітня Академія повинна допомагати зростові української національної свідомості та української культури», повинна «задовольняти життєві вимоги: національні, державні, місцеві». Проте підсумковий висновок його промови, який стосувався ролі науки у розвитку виробничих сил, сприймається як дисонанс до щойно сказаного: «це річ (розвиток виробничих сил – Ю.Г.) необхідна скрізь, геть по всьому світу, а особливо в межах України та других частинах Російської держави» [17, с. 74]. Тобто Україна розглядається вченим як одна із складових частин Російської держави. Визначення Академії як національної наукової установи, по суті,

зводилося лише до її гуманітарної складової, до національно-культурного самовизначення.

Керована В. Вернадським Комісія визначила формулювання для майбутнього Статуту УАН: Українська Академія наук є вищим українським науковим національним закладом, ставить своєю метою визнання української самостійної культури [18, с. 41]. Отже, самостійна українська культура з національними науковими закладами включно – з одного боку. З іншого – Україна як складова Російської держави. Таке поєднання/розмежування є не просто суперечливим, в реальному житті воно практично нездійсненне. Історичний досвід України засвідчує, що повноцінно розвивати національну культуру, науку можна лише в умовах, які забезпечує незалежна держава. При політичному безправ'ї такий розвиток неможливий.

Із встановленням в Україні влади Директорії наприкінці грудня 1918 р. постать В. Вернадського як керівника Академії з ряду причин стає менш впливовою. Директорія, як він сам пише, «змінила склад Комісії з вищої школи і з наукових закладів. Я лишився членом, але не головою» [8, с. 293]. Особливо це стало помітним у взаємовідносинах УАН і Українського наукового товариства (УНТ). Підтримане Директорією, УНТ висунуло вимогу перебудувати УАН, оскільки вона, у баченні Товариства, була створена непатріотичним гетьманським урядом. Тож керманічі УНТ вимагали створення «дійсно національної найвищої наукової інстанції, побудованої на інших організаційних засадах», ніж ті, що «впроваджували М.Василенко й В. Вернадський при створенні Академії» і які, з їх точки зору, були «шкідливими з національного українського погляду» [19, с. 429]. І хоча УНТ на той час уже активно співпрацювала з УАН, проте умовою подальшого зближення висувало, серед іншого, обмеження її автономії та вживання російської мови у виданнях Академії. Тобто саме тих принципів, які в процесі становлення УАН відстоював В. Вернадський.

Директорія фактично заборонила вживання російської мови в Україні загалом. У внесених нею до Статуту УАН доповненнях зазначалося, що за

бажанням автора «Академія друкує ту саму працю рівночасно (з українською – Ю.Г.) одною з таких мов: французькою, німецькою, англійською, італійською та латинською» [20, с. 430]. Російська, як бачимо, у цьому переліку відсутня. Тоді як за часів гетьманату в Академії велися дискусії з приводу того, щоб праці фізично-математичного (Другого) відділу друкувалися в однаковій кількості українською і російською мовами. Таку позицію відстоювали академіки В. Вернадський, М. Кащенко, С. Тимошенко та ін. Натомість А. Кримський, Д. Багалій, О. Левицький та деякі інші академіки вважали, що друковані українською мовою примірники мали б значно переважати російськомовні тиражі. В. Вернадський не схвально віднісся до поступок А. Кримського щодо російської мови. При затвердженні одного з протоколів Спільного зібрання УАН він та академік Ф. Тарановський зробили заяву відносно внесених Директорією змін до п. 21 Статуту УАН як таких, що дискримінують російську мову як одну з мов видань Академії. Проте саме А. Кримському, як неодмінному секретареві УАН, довелося в подальшому вести переговори з УНТ про об'єднання двох наукових установ в єдину Всеукраїнську Академію наук (ВУАН).

У ще більш складній ситуації опинився В. Вернадський, як керівник Академії, коли наприкінці серпня 1919 р. до Києва вступили денікінці. Робота Академії фактично була паралізована: припинялася її фінансова та матеріальна підтримка, скасовувалося Спільне зібрання як вищий колегіальний орган управління Академією, окупаційна влада відібрала приміщення, у якому до цього розміщала УАН (колишній пансіон Левашової, де й дотепер знаходиться Президія НАНУ). Чи залишався на цей час В. Вернадський президентом УАН? Опосередковану відповідь знаходимо у його повідомленні на адресу Київського губернатора (вересень 1919 р.): «Учора я на пропозицію пана попечителя учбового округу приступив до виконання своїх обов'язків з охорони майна *колишньої Української академії наук* (виокремлення наше – Ю.Г.), на час до утворення, згідно з постановою Особливої наради при

Головнокомандуючому, Київської Академії наук» [16, с. 221]. Зміст «Повідомлення», вочевидь, коментарів не потребує.

За таких обставин В. Вернадський вдається до кроків, які й до сьогодні оцінюються суперечливо, а здебільшого замовчуються. Йдеться про зміст Доповідної записки, поданої ним Особливій нараді при генералові А. Денікіні (вересень 1919 р.), та про переговори В. Вернадського особисто з А. Денікіним в Ростові-на-Дону (1 жовтня 1919 р.). Аргументи, до яких при цьому вдавався вчений заради збереження Академії та Всенародної бібліотеки, аж ніяк не узгоджуються з критеріями поняття «національні інтереси» у їх широкому розумінні, зокрема у частині державно-політичної правосуб'єктності України.

В. Вернадський переконував керівництво Добровольчої армії у тому, що, на його «глибоке переконання», обидва заклади не тільки «сумісні з єдиною і неподільною Росією, але й їх збереження і розвиток є необхідним і бажаним з російської точки зору». Свою точку зору щодо цього він вмотивовував тим, що «організація нової Академії в Малоросії, на Півдні Росії, тісно пов'язана з децентралізацією державного й економічного життя, з повним і якнайшвидшим використанням сил і джерел могутності великої держави, але ні в якому разі не з будь-якими формами самостійності України» [13, с. 219]. А відтак пропонував повне відокремлення «національного малоруського культурного руху» від «політичних проявів самостійності». Вкотре наголошуючи, що надання широких можливостей культурному розвитку малоруському народу має здійснюватися в межах єдиної й невідомої Росії. «Для мене незаперечно, – наголошує автор Доповідної записки, – що повний розвиток малоруської національної культури не тільки сумісний з єдиною Росією і розвитком культури руської, але і є бажаним з руської точки зору, оскільки народ український є гілкою руського племені, як би не називали його у запалі політичної боротьби» [13, с. 220]. З погляду В. Вернадського, за умов включення УАН і Всенародної бібліотеки в координати всеросійської державності стане можливою «державна допомога центрам малоруського національного розвитку», якими він бачив передусім Академію і бібліотеку.

Зміст Доповідної записки дає підстави стверджувати, що позиція В. Вернадського щодо «українського питання» на цьому етапі означала суттєвий крок назад, порівнюючи з тим, якою вона була за часів перебування України у складі Російської імперії чи за часів гетьманату П. Скоропадського, про що сказано раніше. Тут зі всією очевидністю постає проблема морального вибору: мета і засоби її досягнення. Тобто, з одного боку – збереження Академії й бібліотеки, до становлення яких вчений доклав немало зусиль. З іншого – нехтування не тільки українською державністю, а й самодостатністю культури українського народу, більш того, його самовизначенням як окремого етносу.

Сказане В. Вернадським в Доповідній записці можна було б вважати за епізод, обумовлений ситуацією, що склалася в Україні у сфері культури й науки зокрема, в період окупації її денікінськими військами. Проте суть його позиції в національному питанні не зазнала суттєвих змін і в подальшому, залишаючись такою ж суперечливою. Так, перебуваючи уже в Криму (з кінця 1919 р., в період окупації його Врангелем) в одній із кримських газет В. Вернадський закликав російську ліберальну інтелігенцію, до якої він відносив і себе, сприймати українську культуру й українське відродження не як що-небудь нам чуже, а як «новий і своєрідний прояв культурної роботи того ж єдиного руського племені». Єдина руська культура, яка є «спільним надбанням всіх гілок руського племені в Росії», здатна, на його переконання, за умов політичної невизначеності «об'єднати заново воєдино Росію» (9, с. 250, 251). Отже, не тільки єдина Росія, а й єдиноруський народ зі спільною культурою, включно з наукою, яка є невід'ємною частиною культури.

Такі факти з біографії В. Вернадського, із зрозумілих причин, «не вписуються» в стандарти сучасної «патріотичної історіографії», тож, як правило, замовчуються. У кращому разі, дослідники обмежуються загальною констатацією, що «В. Вернадський доклав величезних зусиль, особисто зустрічаючись і проводячи переговори з А. Денікіним з метою збереження УАН» [4, с. 41]. Ні про суть переговорів, ні про умови «збереження» не йдеться. Позиція щодо цього окремих авторів зрозуміла: говорити про В.І. Вернадського

як про «великого Сина українського народу» (6, с. 36), народу, який, за його ж визначенням, є лише «гілкою руського народу» у такому поєднанні звичайно ж некоректно.

Післямова (замість висновків, суть яких прочитується в тексті статті). У березні 2013 р. виповнюється 150 років від дня народження Володимира Івановича Вернадського. З огляду на це, зміст статті, можливо, й не відповідає характеру традиційних публікацій, що з'являються до ювілейних дат, надто ж з погляду тих «національно свідомих», які знай собі плекають «українське коріння». Звичайно, значно ефектніше сприймаються пасажі публіцистичного жанру, як, наприклад: «...Денікін сказав: Ніякої Академії, хай собі українці обмежаться початковою школою, якщо хочуть. І що зробив Вернадський? Він... зустрівся з Денікіним і сказав: Господин генерал, нехорошо-с! Україне нужна Академия! Денікін не послухався – і програв війну» («Голос України», 29 грудня 2012 р.). Насправді ж, як бачимо із попереднього тексту, реалії були зовсім іншими.

До речі, Денікін не заперечував в принципі існування Академії в Україні. Він, як і його оточення, за свідченням щоденникових записів В. Вернадського, «принципово визнали, що Академія для півдня Росії і для наукового вивчення України бажана». З контексту переговорів стає зрозумілим, що мова йшла про створення нового закладу під юридичним титулом «Київська Академія наук» [8, с. 295].

Нашу ж позицію обумовлює об'єктивна даність: політичні погляди вченого, при всій їх суперечливості й неоднозначності, що цілком нормально для демократичного суспільства, не дають підстав умаляти його незаперечно великий вклад у становлення академічної науки в Україні, надто ж коли йдеться про один із найскладніших періодів її історії.

В.І. Вернадський розглядав науку як планетарне явище, наголошуючи, що наука одна для всього людства» [7, с. 74]. Національними, на його думку, можуть бути організаційні форми і центри наукової роботи і наукових досліджень в конкретній країні. До створення таких центрів в Україні

В.І. Вернадський долучився як видатний вчений і організатор науки, зробивши тим самим неоціненний вклад у становлення та розвиток академічної науки в Україні.

Проте це аж ніяк не означає, що велич видатного мислителя маємо зводити лише до «пантеону» української історії. Його, як і багатьох інших видатних діячів науки і культури українського походження, світ визнає, шанує і віддає їм належне за їх унікальний внесок у скарбницю духовних цінностей загальнолюдської значущості. Тож хіба цього недостатньо для українського національного самоусвідомлення?

Список використаних джерел

1. *Апанович О.* «Українське відродження завжди було мені дороге» / О. Апанович // Розбудова держави. – 1992 – № 3. – С. 52–56.
2. *Апанович О.* Україна в духовному світі Вернадського / О. Апанович // Золоті ворота. – 1993. – № 3. – С. 54–78.
3. *Булгакова Н. В.* Стосунки В. І. Вернадського та А. Ю. Кримського в світлі життя інтелігенції / Н. В. Булгакова // Гілея : зб. наук. пр. – К., 2012. – Вип. 64. – С. 58–63.
4. *Булгакова Н. В.* В. І. Вернадський і громадсько-політичне життя України в роки революції (1917–1921) / Н. В. Булгакова // Часопис української історії. – 2012. – Вип. 24. – С. 38 – 43.
5. *Вернадський В.* до Кримського А. 3 червня 1918 р. / В. І. Вернадський // Епістолярна спадщина Агатангела Кримського : в 2 т. / Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАНУ. – К., 2005. – Т. 2 (1918–1941). – С. 4.
6. *Вернадский В.* Украинский вопрос и русское общество / В. И. Вернадский // Вернадский В. И. Публицистические статьи. – М. : Наука, 1995. – С. 212–222.
7. *Вернадский В. И.* Очерки по истории естествознания в России / В. И. Вернадский // Вернадский В. И. Труды по истории науки в России. – М. : Наука, 1988. – С. 63–201.
8. *Вернадський В. І.* Перший рік Української Академії наук (1918–1919) / В. І. Вернадський // Вернадський В. І. Вибрані праці. – К. : Наук. думка, 2005. – С. 276–300.
9. *Вернадський В. І.* Дві небезпеки // Володимир Іванович Вернадський і Україна : вибрані праці / НАН України, НБУВ, Ін-т історії України, Коміс. НАНУ з наук. спадщини акад. В. І. Вернадського ; ред. кол. : А. Г. Загородній, О. С. Онищенко (голова), В. А. Смолій [та ін.]. – К., 2011. – Т. 1, кн. 2. – С. 250–251.
10. *Даниленко В. М.* В. Вернадський про українсько-російські відносини / В. М. Даниленко // Україна дипломатична : наук. щорічник. – К., 2005. – Вип. 5. – С. 605–616.

11. *Демкович Л.* Концепція біосфери і суспільство / Л. Демкович // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. / відп. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2010. – Вип. 49. – С. 68–75.
12. *Довідник з історії України (А – Я) : посіб. для серед. загальноосвіт. навч. закл. / за аг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доп. – К. : Генеза, 2001. – 1136 с.*
13. *Доповідна записка В. І. Вернадського Особливій нараді при генералові А. І. Денікіні про необхідність збереження УАН та Всенародної бібліотеки. 19 вересня 1919 р. // Історія Академії наук України. 1918–1923 : док. і матеріали. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 218–221.*
14. *Загородній А. Г.* Вернадський – вчений, мислитель, організатор науки / А. Г. Загородній, С. В. Волков [та ін.] // *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. – К. 2011. – Т. 1. Володимир Іванович Вернадський і Україна; Кн. 1. Науково-організаційна діяльність (1918–1921).* – С. 21–96.
15. *3 листа В. І. Вернадського до М. П. Василенка про шляхи організації Української Академії наук. 18 травня 1918 р. // Історія Академії наук України. 1918 – 1923 : док. і матеріали. – С. 22.*
16. *Повідомлення Київському губернатору від В. І. Вернадського про виконання обов'язків щодо охорони майна УАН. 28 вересня 1919 р. // Там само. – С. 221.*
17. *Промова В. І. Вернадського на засіданні, присвяченому початку діяльності Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві // Там само. – С. 72–76.*
18. *Протоколи засідання Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук. Журнал № 7 // Там само. – С. 41–43.*
19. *Протокол № 6 Спільного зібрання УАН від 28 грудня 1918 р. // Там само. – С. 429.*
20. *Протокол № 7 Спільного зібрання УАН від 4 січня 1919 р. // Там само. – С. 429–430.*
21. *Ситник К. М.* Володимир Вернадський і Академія / К. М. Ситник, В. В. Шмиговська. – К. : Наук. думка, 2006. – 312 с.
22. Цит. за : *Апанович О.* Україна в духовному світі Вернадського / О. Апанович // *Золоті ворота. – 1993. – № 3. – С. 54–78.*
23. *Шендеровський В.* Перший президент Української Академії наук / Василь Шендеровський // *Шендеровський В. Нехай не гасне світ науки / за ред. Е. Бабчук. – 3-тє вид. – К. : ВД «Простір», 2009. – Кн. 1. – С. 28–36.*